

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ГРИЩЕНКО КАТЕРИНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 373.5(477.63)''18/19''

**КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ ПУБЛІЦИСТ М. Б. ГЕРСЄВАНОВ
І СУСПІЛЬНА ДУМКА 40–60-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпро – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Литвинова Тетяна Федорівна,
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
професор кафедри історії України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Посохова Людмила Юріївна,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри історії України;

доктор історичних наук, професор
Шандра Валентина Степанівна,
Інститут історії України НАН
України, старший науковий
співробітник відділу історії України
XIX – поч. XX ст.

Захист відбудеться 21 квітня 2021 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України за адресою: 49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, ауд. 512.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий 18 березня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О. В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається його дисциплінарним виміром – інтелектуальна та регіональна історія, «нова історична біографістика», а також переконанням, що такий міждисциплінарний підхід дозволяє виявити особливості соціокультурних процесів певної доби та дискусує навколо важливих суспільних проблем через погляди та позиції окремої персоналії.

Микола Борисович Герсеванов (1809–1871) – активний учасник інтелектуального та суспільного життя середини ХІХ ст. Дослідження його плідної творчої біографії дозволяє створити більш об’ємну картину інтелектуальної історії Південної України та переглянути усталені уявлення про інтелектуальний ландшафт Катеринославщини, насиченість її інформаційного простору. Біографія М.Б. Герсеванова, нерозривно пов’язана майже з усіма змінами і реформами в Російській імперії у 1840-х – 1860-х рр., дає змогу побачити особливості перетворень на місцях і частково задовольнити потребу наситити регіональну історію персоналіями «другого плану».

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась у межах науково-дослідної теми історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Соціокультурні процеси в Наддніпрянській Україні: питання теорії та методології історії», (державний реєстраційний номер 0116U003311).

Об’єктом дослідження є регіональний інтелектуальний простір Південної України 1840–1860-х рр. у контексті загальноросійської суспільної думки.

Предмет дослідження – творча біографія катеринославського поміщика, публіциста, громадського діяча М.Б. Герсеванова.

Метою дисертаційної роботи є визначення місця та ролі творчості й громадської діяльності М.Б. Герсеванова у регіональному та загальноросійському інтелектуальному контексті.

Для досягнення мети було поставлено наступні дослідницькі **завдання**:

- виявлення, відбір та систематизація джерел, які відбивають різні сторони життя та діяльності М.Б. Герсеванова;
- експертиза різноманітної літератури з історії суспільної думки України та Росії, яка дозволяє сформуванню надійну історіографічну основу роботи;
- реконструкція історіографічного образу М.Б. Герсеванова;
- синтез джерельного та історіографічного матеріалу задля відтворення життєвого шляху М.Б. Герсеванова;
- виявлення основних проблемно-тематичних вузлів суспільної думки 1840 – 1860-х рр., пов’язаних з публіцистичною активністю героя;
- висвітлення військово-професійної і громадської діяльності М.Б. Герсеванова та її зв’язку з інтелектуальною творчістю;
- аналіз поглядів М.Б. Герсеванова на ключові суспільно-політичні проблеми досліджуваної доби;

– визначення місця літературної критики в інтелектуальному доробку М.Б. Герсеванова.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1840–1860-ті рр. Це обумовлено, по-перше, періодом найбільшої публіцистичної активності М.Б. Герсеванова; по-друге, уявленням про зазначений час, як про цілісний період в історії суспільної думки. Чітке визначення хронології роботи, зрозуміло, не означає, що в разі необхідності вона не буде порушуватися задля кращого розуміння причинно-наслідкових зав'язків між подіями та рішеннями, написаним та зробленим М.Б. Герсевановим.

Географічні межі визначаються специфікою дослідження, виконаного в руслі інтелектуальної історії. А тому, незважаючи на міцну прив'язку життя та діяльності М.Б. Герсеванова до Південної України, насамперед Катеринославщини, просторові межі дисертаційного твору окреслено не тільки місцями його перебування (Петербург, Прибалтика, Кавказ, Західна Європа), а в першу чергу предметом уваги публіциста й письменника, який у просторовому відношенні виявився значно ширшим – від Великобританії до Сибіру.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічним проблемам дисертації присвячено окремий розділ. Головним методологічним орієнтиром в роботі стало дотримання принципів науковості та історизму, які вплинули на постановку теми, її проблематизацію, формування інформаційної бази, підходів до аналізу та синтезу матеріалу. Усвідомлюючи обмеженість істориків у відтворенні минулого, автор все ж орієнтувалася на істину як науковий ідеал, наближення до якого можливе шляхом розуміння нерозривності суб'єкт-об'єктного зв'язку в науково-історичному пізнанні, а тому максимально намагалася досліджувати епоху та людину певної доби в категоріях тогочасної культури, матеріальних та ідейних обставин, у чому полягає стала складова принципу історизму.

Наукова новизна. Вперше комплексно розглянуто та проаналізовано творчий доробок катеринославського публіциста 1840-х – 1860-х рр. М.Б. Герсеванова. У дослідженні *вперше* було:

- проведено аналіз історіографічної традиції щодо висвітлення особи та діяльності М.Б. Герсеванова;
- здійснено найбільш повну реконструкцію біографії М.Б. Герсеванова;
- принципово розширено бібліографію праць М.Б. Герсеванова, яка нині складає більше ніж 120 позицій, що в шість разів перевищує раніше відомі списки;
- суттєво змінено уявлення про інтелектуальну ситуацію на Катеринославщині в середині ХІХ ст.;
- визначено комплекс актуальних суспільних, соціально-економічних, духовно-культурних проблем та запитів провінційної освіченої спільноти;
- зроблено спробу розширити застигли межі української суспільної думки за рахунок регіональної публіцистики;

– на прикладі творчості М.Б. Герсеванова показано значимість провінційної публіцистики для формування регіонального інтелектуального середовища.

Уточнено:

– картину загальноросійської суспільно-політичної та господарської дискусії 1840–1860-х рр.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані при написанні монографій і статей, для розробки загальних курсів з інтелектуальної історії України та Російської імперії, історії культури, військової справи, регіональної історії та краєзнавства.

Особистий внесок дисертанта полягає у постановці та вирішенні актуальної наукової проблеми, виявленні достатньої кількості джерел, значна частина яких вперше введена до наукового обігу, та їх комплексному аналізі. Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, здобуті автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були оприлюднені на всеукраїнських, регіональних, щорічних кафедральних підсумкових конференціях, серед яких: I Всеукраїнська науково-практична конференція «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Бердянськ, 2012); II Всеукраїнська наукова конференція «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси». (Дніпропетровськ, 2012); VII Дніпропетровська обласна історико-краєзнавча конференція «Історія дніпровського Надпоріжжя» (Дніпропетровськ, 2012); II Всеукраїнська краєзнавча конференція «Побут, етнографія і фольклор Придніпров'я у минулому і сьогоденні». (Дніпропетровськ, 2013); III Всеукраїнська наукова конференція «Наддніпряньська Україна: проблеми історії освіти, науки та духовно-культурного життя» (Дніпропетровськ, 2013); III Всеукраїнська краєзнавча конференція «Придніпров'я в літературних і мистецьких пам'ятках» (Дніпропетровськ, 2014); IV Всеукраїнська наукова конференція «Наддніпряньська Україна: проблеми освіти, науки та духовно – культурного життя», присвячена 100-річчю Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. (Дніпро, 2018). XXXI сесія дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка. (Дніпро, 2020).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладені у 10 публікаціях автора, у тому числі 6 у фахових виданнях, 1 у зарубіжному, 1 у виданні, внесеному до міжнародних баз даних.

Структура тексту дисертації відповідає поставленій меті та сприяє розв'язанню дослідницьких завдань. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів (15 підрозділів), висновків, списку джерел і літератури (571 позиція), додатків. Загальний обсяг роботи становить 249 сторінок, з них 185 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної теми, зв'язок з науковою тематикою кафедри, визначені об'єкт, предмет, територіальні й хронологічні межі, мету та завдання дослідження, охарактеризовано наукову новизну й практичне значення роботи, подано апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг тексту.

У першому розділі «Інформаційна та теоретико-методологічна основа дослідження» представлено принципи евристичного й аналітичного етапів роботи, особливості формування інформаційної бази, визначено її структуру, вирішення історіографічних та джерелознавчих завдань, охарактеризовано сукупність підходів та методів.

У підрозділі 1.1. «Історіографічний образ М.Б. Герсеванова» простежено відтворення діяльності та особистісних рис М. Герсеванова у публіцистиці та наукових працях. Для систематизації та належної обробки даних було використано апробований прийом реконструкції історіографічного образу, еволюція якого передбачає елементи періодизації. Це обумовлено природою історіографічного образу, який починає формуватися на доісторіографічному етапі, тобто, у той час, коли майбутні об'єкти пізнання ще виступають активними суб'єктами історичного процесу. Тому історіографічні джерела першого – «прижиттєвого» етапу доповнюються власне історичними джерелами (щоденники, мемуари сучасників, епістолярії, публіцистика того часу, листування і, в окремих випадках, деякі документальні матеріали). До того ж варто зазначити, що ще за життя М. Герсеванова починається не тільки меморіалізація, а й наукове осмислення подій, безпосереднім учасником яких він був.

Відомість М. Герсеванова в освічених колах суспільства й, відповідно, значна кількість джерел дозволили доволі повно реконструювати прижиттєвий образ. При цьому враховано, що у політичних і соціальних питаннях М. Герсеванов був виразником думки й «голосом» значної кількості катеринославського дворянства, яке делегувало йому право відстоювати свої інтереси перед місцевим/центральною урядом та у пресі. Тому найбільш продуктивний катеринославський публіцист виявився й найбільш критикованим сучасниками. До цього часу відносяться й доволі позитивні, компліментарні відгуки О. Герцена, В. Белінського, М. Добролюбова, А. Заблоцького-Десятовського та інших, з якими Герсеванов невдовзі опинився у різних ідейних таборах.

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. найактуальнішими питаннями черги денної стали реформи, обговорення та реалізація яких проходила у боротьбі ідей та партій. З цього часу розпочалося формування образу консерватора М. Герсеванова, що стало наслідком ідейної боротьби навколо реформ і запеклої літературної полеміки. Діяльність М. Герсеванова, особливо те, що він мав особливий погляд на Селянську реформу 1861 р. та намагався вести незалежну від місцевої адміністрації земську роботу, дратувало багатьох «прогресистів», «лібералів» і так званих «молодих

бюрократів». Розбіжності у поглядах часто пояснювались особистісними якостями М. Герсеванова. Його називали «тщеславним генералом», відносили до людей, «одержимых желчною горячкою неудовлетворенного честолюбия» тощо.

Образ М. Герсеванова як кріпосника, плантатора, консерватора, реакціонера, юдофоба, гоголененависника, ображеної, докучливої, обмеженої, марнославної людини формувався у контексті загальної тональності суспільної думки пореформеної доби, для якої характерне гіперкритичне ставлення до дворянства, що відзначали як сучасники, так й історики (А. Фет, В. Ключевський, Т. Литвинова). Водночас видавець газети «Деятельность» В. Долинський у 1870 р. називав М. Герсеванова серед осіб, які «пользуются всеобщим в губернии уважением и доверием, и таким образом их корреспонденции составляют силу общественного мнения, с которым трудно бороться».

Такі характеристики продовжували панувати й на **меморіальному етапі** його формування, який розпочато від смерті М. Герсеванова у 1871 р. і завершено останньою згадкою про нього, що прозвучала у спогадах сучасника Д. Мілютіна, опублікованих у 1919 р. Важливим етапом меморіалізації стала поява імені Герсеванова у словниках (М. Чулков). Амбівалентний образ закарбувався у некролозі М. Мурзакевича. Активним громадським діячем М. Герсеванов постав у ґрунтовній роботі І. Ребріна (1905 р.), присвяченій реалізації Селянської реформи на Катеринославщині, а кріпосником і критиканом М. Гоголя – у статті М. Лернера «К истории освобождения крестьян».

М. Герсеванов не був безпосереднім учасником підготовки Селянської реформи, тобто, не входив до числа членів Катеринославського губернського дворянського комітету та Редакційних комісій, не займав впливових цивільних посад. Тим не менше, на формування його образу на цьому етапі вплинули стереотипи негативного ставлення до діячів губернських комітетів по селянському питанню в цілому й до Катеринославського комітету зокрема (М. Мілютін, Д. Хрущов, В. Черкаський, О. Скребицький, Я. Соловйов, О. Левшин). Перетворившись на новий канон, подібні підходи майже повністю переходили у наступний суто **історіографічний, тобто науково-критичний період**.

До кінця 1920-х рр. ще утрималися деякі позитивні риси образу М. Герсеванова, що, ймовірно, зумовлено специфікою першого десятиліття нової влади. Зокрема, численні статті М. Герсеванова другої половини 1840-х рр. у «Земледельческой газете», «Записках ОСХЮР», «ЖМГИ» дали підстави М. Бачинському визначити його як помітну постать серед «економістів Степової України» цього часу. Особливо історик відзначав статті 1846 р., присвячені боротьбі з пияцтвом серед селян, у поширенні якого М. Герсеванов значною мірою звинувачував поміщиків, які спокушались зисками від гуралень.

У подальшому ім'я М. Герсеванова згадувалося, як правило, з негативними конотаціями у деяких загальних працях з соціально-економічної історії, у розвідках з історії суспільної думки тощо (С. Боровой, С. Дмитрієв, Д. Пойда, Р. Попова). Тут виявилися всі притаманні радянській історіографії 1930 – середини 1980-х рр. оцінки історичних подій та діячів, погляди яких аналізувались під кутом зору жорстко детермінованих визначень: «ліберал», «консерватор», «революційний демократ» тощо. Саме за такими ранжирами й розподілялися персоналії на ідейній шкалі. А поняття «землевласник», «кріпосник», «експлуататор» фігурували практично як синоніми. Так, Н. Сладкевич називав М. Герсеванова «ярим крепостником», який у страху перед навислою загрозою скасування кріпосного права «не скупиться на гневные слова». Водночас у працях з воєнної історії радянські фахівці були не такими безапеляційними, оцінюючи М. Герсеванова як цікавого військового спеціаліста й письменника (Л. Бескровний). Праці М. Герсеванова, зокрема опис Таврійської губернії, незважаючи на ставлення до автора як до «кріпосника», широко використовувалися дослідниками історії Південної України (О. Дружиніна).

З 2000-х рр. зацікавлення особою М.Б. Герсеванова почали виявляти у першу чергу грузинські науковці (Ц. Каландадзе, М. Гогітідзе, В. Парцванія та інші), що пов'язано з грузинським корінням роду Герсеванових, дослідники історії земств та дворянства (І. Кочергін, А. Лохматова, В. Шандра) Водночас у літературознавчих працях, розвідках з історії культури продовжувалася трансляція критичних характеристик М. Герсеванова (О. Балабко, Ю. Барабаш). Отже, науково-критичний період увібрав у себе ті риси, які були притаманні «прижиттєвому» та «меморіальному» періодам – плідний, «почтенний автор», знавець господарських справ, небайдужа, відповідальна людина, георгіївський кавалер, а також «тщеславний генерал», кріпосник, плантатор, реакціонер, юдофоб, гоголененависник, пасквілянт, лідер мирових посередників-кріпосників. Однак недавнім дослідженням з суспільно-політичної, соціальної історії України притаманні більш виважені оцінки діяльності й творчості М. Герсеванова, образ якого все більше набуває рис, що відповідають його особистим якостям і самооцінці (Н. Доброгорська, І. Кочергін, В. Лазебнік, Т. Литвинова, В. Шандра та інші).

У підрозділі 1.2. *Джерельна база дослідження* представлено репрезентативний джерельний комплекс, який формувався задля відтворення життя та творчості М. Герсеванова й образу суспільної думки досліджуваного періоду. З цією метою було обстежено зібрання 11 архівів, рукописних відділів бібліотек і музеїв України та Російської Федерації, а саме: Центральний державний історичний архів України (м. Київ), Державний архів Одеської області (м. Одеса), Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург), Російський державний архів військово-морського флоту (м. Санкт-Петербург), Російський державний військово-історичний архів (м. Москва), Російський державний архів літератури та мистецтва (м. Москва), Державний архів Російської Федерації (м. Москва), Державний архів

Івановської області, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського АН України (м. Київ), відділи рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург), а також фонди Дніпропетровського національного історичного музею імені Д.І. Яворницького (м. Дніпро).

Архівні матеріали суттєво доповнили масив опублікованих джерел, які групувалися з урахуванням типологічної класифікації за критерієм інформаційного потенціалу та жанровим принципом. Отже, джерельну базу дослідження складає комплекс різноманітних за походженням, призначенням, формою, жанрами та змістом архівних та опублікованих пам'яток. Відповідно до предмету дослідження, основними джерелами стали у першу чергу тексти М. Герсеванова та матеріали, пов'язані з його діяльністю й творчістю. Ці пам'ятки складають **перший блок** у структурі джерельної бази, представлений переважно його-документами у широкому розумінні цього поняття.

Перша група даного блоку – твори М. Герсеванова – представлена роботами господарчого, економічного, описово-статистичного характеру; військово-аналітичними працями; тревелогоми, публіцистикою, літературною критикою, листами до редакцій різних видань. До другої групи включено діловодні, судово-слідчі документи, приватне та офіційне листування, замітки публічно-ділового та приватно-ділового характеру, прошення, донесення, рапорти, доповідні записки, накази, формулярні списки, списки нагороджених, випускників навчальних закладів, адрес-календарі та пам'ятні книжки, розгорнуті журнали засідань Катеринославського губернського земства та губернської земської управи, постанови губернського земського зібрання, журнали воєнних дій, звіти Товариства сільського господарства Південної Росії, «Приложения к трудам Редакционных комиссий», візуальні матеріали, зокрема портрети, карикатури. Значна частина джерел даного блоку уперше вводиться до наукового обігу.

Другий блок представлений переважно опублікованими текстами інших авторів, які, по-перше, суттєво доповнюють відомості про життя та творчість М. Герсеванова – літературні твори, публіцистика, наукові роботи, економічні праці, листування, нотатки; по-друге, стосуються вузлових проблем суспільної думки середини XIX ст. Тут, зокрема, йдеться про тексти тих, з ким безпосередньо дискутував М. Герсеванов, а також тих, хто визначав спрямування або долучався до публічного обговорення суспільно значущих проблем, зокрема В. Белінського, К. Буницького, С. Бутурліна, І. Вернадського, М. Гоголя, М. Добролюбова, С. Дудишкіна, Д. Журавського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Надеждіна, М. Пирогова, М. Польового, Г. Галагана, О. Кошелева, О. Левшина, Я. Соловйова, О. Фета та інших.

Підрозділ *1.3. Методологічна основа дослідження*. Дисертація виконувалась у рідній інтелектуальній та регіональній історії, а також «нової історичної біографістики». Уявлення про їх дисциплінарні межі допомогли сформулювати теоретико-методологічну основу роботи. Важливим для

дослідження було визначення предметних меж ключових понять, зокрема «суспільна думка», яке трактувалося відповідно до теоретичних міркувань А. Болебруха («вивчає ставлення людей до актуальних проблем соціального життя та їх уявлення про бажані зміни в ньому»), а також зауважень Т. Литвинової щодо можливої свободи використання цього поняття у рамках загальносміслового рівня.

Підходи до регіональної історії, предметне поле якої та співвіднесення з поняттями «локальна історія», «мікроісторія», «краєзнавство», у даному дослідженні також значною мірою визначалися традиціями історичного факультету ДНУ імені Олеси Гончара, крім того, дослідженнями Я. Верменич, теоретичними розробками з мікроісторії, локальної та «спатіальної» історії (С. Боровий, Б. Веселовський, І. Виноградов, С. Водотика, Д. Володихін, В. Заруба, Л. Захарова, В. Михтуненко, О. Міллер). Важливим тут стало визнання регіонального статусу Південної України та субрегіональності Катеринославщини.

У теоретичному плані методологічну цінність становлять підходи до вивчення «людини другого плану», на думку істориків, найменш типологічно дослідженої (В. Корзун, Д. Колєватов, А. Лубський, Л. Посохова). Серед різноманітних спроб визначення такого типу, який займає свою нішу в рамках нового історичного біографізму, виділяють найбільш поширені: неабияка особистість, що не претендує на рушійну роль в історії, не випереджає час, але, тим не менше, як ніхто інший у справах та думках відбиває основні колізії своєї епохи; яскрава неординарна особистість, що справила певний вплив на розвиток історії, але не стала «вершителем» або не сприйнята такою; яскрава індивідуальність, недооцінена в мемуарній та дослідницькій літературі, але історично значуща та цікава для нас (А. Лубський). При цьому для дослідників «людина другого плану» – це наукова метафора, яка водночас має значний евристичний потенціал, тому не випадково затребувана в рамках «нового історичного біографізму» (Л. Рєпіна). Для даної дисертації важливим стало визначення «людини другого плану» і як «людини-актора», що займає певне місце в соціальній ієрархії, поведінка якої обумовлена соціальними структурами та соціальними інтересами, і як «людина суб'єктна», яка реалізує себе в діяльності, обумовленої її ментальною програмою, і така, що має певний вплив на соціальні структури

Важливим методологічним положенням стало запобігання ідеалізації героя та прагнення створити максимально аутентичну реконструкцію людських якостей та моделей поведінки. Поєднання вірних та хибних ідей лише додають «інтриги» інтелектуальній історії. Очевидно, що поряд з чисельними влучними коментарями, ґрунтовним аналізом загалом точно підхоплених актуальних суспільних питань, М. Герсеванов часом помилявся. Важливими також стали спостереження Ф. Анкерсмита щодо використання поняття «історична інтуїція», яка у формі спонтанних прозрінь поки що не закріплена на рівні методологічного інструментарію, але при критичному ставленні збагачує будь-які розвідки.

Безумовною методологічною основою слугували загальнонаукові методи (аналіз та синтез, порівняння, узагальнення) та методи історичних наук: історико-типологічний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-системний, історико-порівняльний методи. Ефективним виявився історіографічний метод, який не лише допоміг у вирішенні евристичних задач роботи, а й сприяв визначенню структури інформаційної бази, у тому числі її джерельної частини, а також виконанню аналітичної складової дослідження. Джерелознавчий та археографічний методи дозволили сформувати достатню, достовірну та репрезентативну джерельну базу, визначити прийоми роботи з джерелами (метод «повільного читання/прочитання»).

У другому розділі дисертації – **Військова та громадська діяльність М.Б. Герсеванова** – представлено умови формування особистості, родинне коло, військову кар'єру, діяльність М. Герсеванова на виборних дворянських та земських посадах.

Підрозділ 2.1. *Родинне коло та початок становлення особистості.* Герсеванови – давній карталінський дворянський рід, коріння якого простежуються з XI ст. Першим з цього роду у 1720-х рр. на російську службу перейшов Гаврило Євсейович Гарсеванішвілі, який отримав значні землі, зокрема й на території Катеринославської губернії. Точне місце та дата народження М.Б. Герсеванова залишаються невідомими, маємо лише рік – 1809. Освіту отримав у Рішельєвському ліцеї (1818–1825 рр.), по закінченні курсу риторики в якому розпочав військову службу в Новоросійському драгунському полку. Сім'я Герсеванових справляє враження дружної та щасливої. Разом зі старшим братом Єгором Микола Борисович навчався в ліцеї, вступив до одного полку. Під час навчання дітей батьки багато часу проводили в Одесі. Майже вся військова кар'єра М. Герсеванова пройшла відносно недалеко від рідних. Особистий шлюб з Пелагеєю Зубковою фактично розпався і не залишив нащадків.

Підрозділ 2.2. *Військова кар'єра: від унтер-офіцера до генерала* представляє реконструкцію 35-річного військового шляху, який умістив найвідоміші російські кампанії першої половини – середини XIX ст.: Кавказ і Східна (Кримська) війна; чисельні нагороди та декілька родів військ. Спочатку кавалерист, у 1832 р. М. Герсеванов вступив до Академії Генерального штабу, по закінченні якої залишився штабним офіцером, а у 1855 р. разом зі званням генерал-майора, отримав під командування бригаду піхотної дивізії. Військова служба була не просто професією, а справою життя, що логічно отримало вираження й у творчості. Незважаючи на те, що «деятельность автора вращалась в такой скромной сфере, что, казалось, формулярный его список не мог иметь никакого интереса для публики», його статті, записки, доповіді з військових питань, попри будь-яку кон'юнктуру, написані зі знанням справи, з навіть нав'язливим, з точки зору сучасників, намаганням дошукатися істини, варті почесного місця не лише у персональній історії, а й в історії військової справи. За сімейними обставинами у березні 1860 р. М. Герсеванов вийшов у відставку і з того часу присвятив себе суспільній діяльності.

Підрозділ 2.3. *Предводитель дворянства на службі суспільству*. Ще у 1859 р. дворянство Новомосковського повіту Катеринославської губернії обрало М. Герсеванова своїм предводителем. В умовах початку ґрунтовних реформ Олександра II ця посада часом вимагала нестандартних дій. Типова для Російської імперії відсутність загальних уявлень про причини та мету, розуміння механізмів реалізації очевидно необхідних реформ не лише давала змогу проявити себе, а й загострювала особистісні конфлікти. Небажання М. Герсевановим розуміти логіку функціонування бюрократичного апарату, індивідуальна активність та прагнення служити ідеалам, зробили з нього небезпечного ворога губернської адміністрації. Не на користь йому зіграла й відома брошура «О социализме редакционных комиссий», яка була сприйнята як особиста образа голові Редакційних комісій Я. Ростовцеву. У брошурі М. Герсеванов звинувачував членів комісії у намаганні керуватися модними гаслами, у нехтуванні думкою дворянства, що вважав небезпечним. Попри загальну практику не помічати недоліки, вважати їх логічною частиною системи, таке відверте викриття вважалось майже дурним тоном і мало бути покараним. М. Герсеванову був перекритий шлях для повернення на військову службу, а за першої ж можливості його усунули з посади предводителя.

Підрозділ 2.4. *Земська діяльність М.Б. Герсеванова* присвячено його різноплановій господарській діяльності на користь губернії. Окрім статусу гласного, посади секретаря та почесного члена, М. Герсеванов залишився в історії другим Головою губернського земства. Широке коло інтересів, притаманне його літературній діяльності й частково практиці, отримало реальний потенціал для реалізації. Серед питань, які за підтримки інших гласних намагався втілити у життя М. Герсеванов – відкриття Земського банку та доступність кредитів, вирішення традиційних проблем медицини та освіти, покращення шляхів сполучення, водопостачання, постановка та лобювання питання прокладання залізниці в краї тощо. Журнали засідання земства дозволяють представити М. Герсеванова як впевненого та активного оратора, а засідання місцевого земства як арену запеклої боротьби власних інтересів, переконань та харизм.

Розділ 3 – Творчість М. Б. Герсеванова як реакція на актуальні суспільні проблеми 1840–1860-х рр. – присвячено аналізу творів різної тематики у контексті суспільних інтересів та дискусій означеної доби.

Підрозділ 3.1. *Господарські праці катеринославського поміщика* представляє одну з найважливіших для М. Герсеванова тем, їй у різних аспектах присвячено близько 50 статей та іншого роду робіт автора. Свої перші практичні кроки на господарській ниві М. Герсеванов зробив після успадкування у 1838 р. маєтку Миколаївка Новомосковського повіту, де експериментував з живоплотом, боротьбою зі шкідниками тощо. Згодом сконцентрувався на більш масштабних питаннях національних особливостей господарювання, вибору найкращих його моделей, пошуку ринків збуту товарів, розвитку шляхів сполучення з портами. Сучасному досліднику важко оцінити справедливість тих чи інших господарських інновацій першої

половини XIX ст., але можемо констатувати, що історіографічний образ М. Герсеванова у господарській іпостасі виявився найменш контроверсійним та найбільш авторитетним.

Підрозділ 3.2. *Герсеванівські тревелоги* присвячено ряду статей, «Путевых впечатлений», що були створені за матеріалами двох великих та декількох коротких закордонних подорожей до Англії, Франції, Італії, Швейцарії, Австрії та Єгипту, які М. Герсеванов не розглядав як можливість лікування або відпочинку. Він їздив закордон наче у розвідку, оцінюючи стан доріг, розвиток транспорту, амуніцію та вишкіл військ, використовуючи можливість спостерігати, робити висновки, навчатися. Але шукав і прекрасного, насолоджувався улюбленим Рафаелем, відвідував театри. Ця обов'язкова частина повноцінного культурного життя освіченої людини зазначеної епохи сильно вплинула як на господарські, так і на суспільно-політичні погляди автора. Значну увагу він приділив міркуванням щодо виховної ролі театру, мистецтва загалом, роздумам про причини поразки російської армії у Криму, намагаючись зрозуміти противника.

Не магістральною, але яскравою сторінкою у публіцистиці М. Герсеванова стала його боротьба з пияцтвом, якій присвячено підрозділ 3.3. *Антиалкогольна публіцистика*. Вперше він торкнувся теми у 1842 р. та з перервами на письмі, але навряд чи на ділі, не полишав до кінця життя. Це було перше велике питання, про яке М. Герсеванов став висловлюватися публічно, до того ж тоді, коли антиалкогольна проблематика тільки починала зароджуватись у Росії. Окрім невмирущої актуальності, ця тематика є виразно симптоматичною для дослідження еволюції особистості М. Герсеванова. По-перше, він поглибив розуміння проблематики, від заповітного пороку до людської слабкості та жадібності на службі державному інтересу, який полягав у тому, щоб через монополію та відкупну систему наповнювати скарбницю. По-друге, у більшості інших випадків, він зберіг ідеалістичні уявлення про світ, а у даному питанні все ж зрадив своєму оптимізму. Оптимізм «по-герсеванівські» – це бачення хоча б теоретичного плану виходу з проблеми. Сучасники М. Герсеванова з цього приводу поділилися на дві групи: практики, які не відмовляли собі у можливості заробити на слабкості інших, і романтики, які вірили, що люди/народ сам зрозуміє шкоду горілки і кине її. Позиції М. Герсеванова були критиковані усіма сторонами, що зробило непростим шлях до публікацій його антиалкогольних текстів. Практичні ж кроки спрямовувались на боротьбу з пияцтвом власних селян шляхом застосування ряду санкцій задля подолання згубної звички та бідності.

Єврейське питання, що постало у суспільстві, не могло пройти повз М. Герсеванова (*підрозділ 3.4.*). Більше того, саме він сприяв його чіткому формулюванню у місцевій пресі Півдня. На тлі значною мірою абстрактних проектів про надання представникам єврейської спільноти повноцінних прав у Російській імперії, на території межі осілості постала цілком практична проблема комфортного, поважного співіснування різних народів.

М. Герсеванов, не позбавлений стереотипів, відчував нагальність питання з позиції державної та побутово-економічної. Він був серйозно критикований за своє розуміння розбіжностей між християнами та іудеями, а також їх історичного підґрунтя. Але М. Герсеванов був далекий від песимізму стосовно перспектив співіснування різних народів імперії. Саме у єврейському питанні його позиція щодо трактування причин непорозуміння двох народів і шляхів його подолання виявилась майже тотожною (і це єдиний випадок) українській національній думці, провідниками якої у цій проблематиці виступили М. Куліш та М. Костомаров.

Підрозділ 3.5. *Візуалізація суспільної проблематики* присвячено досвіду М. Герсеванова у жанрі карикатури, яка в Росії того часу набувала розквіту і стала своєрідним майданчиком для висвітлення найгостріших соціально-політичних та економічних питань у зрозумілій багатьом формі. Він спробував себе і як критик жанру та диспутант (після Кримської війни та появи карикатур на армію), і як видавець альбому «Похождения Новгородской жительницы Федоры Ивановны» (під псевдонімом «Дуров» у 1860 р.). Альбом поєднав 19 карикатур у 6 зошитах на міжнародну, літературну та соціальну тематику, з перевагою останньої. У змістовному плані в «Похождениях» бачимо специфіку, притаманну російській суспільній думці загалом: коли йшлося про міжнародні справи, образ Федори – Росії максимально приємний, мудрий та сильний, а щодо внутрішніх проблем Федора стає недалекоглядною, довірливою, нерозумною. Особливого резонансу Альбом не мав і взагалі виділяється серед іншого творчого здобутку М. Герсеванова. Тим не менше, він розкрив іще одну несподівану грань творчості, яку не варто ігнорувати. Для портрету людини важливим штрихом є почуття гумору. При поверховому аналізі особистості М. Герсеванова може скластися враження, що такого почуття він був позбавлений. Однак це видається хибним. У М. Герсеванова воно було специфічним. Прямолінійний жарг, на відміну від атаки, за вдалий він не вважав.

Підрозділ 3.6. *Військові студії* М. Герсеванова не зовсім коректно відносити до публіцистики, адже вони стосуються його професійної діяльності. Але готовність до публічного обговорення будь-яких проблем – безумовний результат попередньої публіцистичної практики. Активно писати з цього приводу автор став під час Кримської війни (коли він – полковник – виконував обов'язки генерал-квартирмейстера), продовжував і по її завершенні, а згодом видав чи не найвідомішу свою роботу – брошуру «Несколько слов о действиях русских войск в Крыму в 1854 и 1855 годах» (Париж, 1867). Намагаючись зрозуміти причини поразки, поряд з професійним аналізом конкретних дій, особливостей підготовки та логістики, М. Герсеванов прагнув довести відсутність провини у цьому князя О. Меншикова. Саме останній факт йшов у розріз із усталеною суспільною думкою, позицією більшості військових, навіть самого головнокомандувача, майже офіційною історіографією війни, що склалася на той час завдяки великим працям Е. Тотлебена, О. Жандра М. Богдановича та інші. Тексти

М. Герсеванова викликали різку публічну полеміку, особливо з героєм оборони Севастополя С. Бутурліним. Реальним же наслідком відстоювання власної позиції щодо війни стало гальмування, а врешті й завершення професійної кар'єри М. Герсеванова.

Розділ 4 – **Літературна критика в інтелектуальній спадщині М.Б. Герсеванова** – присвячено не центральній, але важливій і часом драматичній сторінці творчої спадщини автора. До такого жанру він звернувся після виходу в запасні війська у 1858 р. молодим 49-річним генералом з великими планами на майбутнє.

У підрозділі 4.1. *Й.І. Сенковський та його творчість в оцінках катеринославця* проаналізовано результати літературної полеміки, яка виникла у результаті появи критичних висловлювань М. Герсеванова в «Северной пчеле» (1858 р.), спрямованих проти колишнього улюбленця публіки, багаторічного редактора популярного журналу «Библиотека для чтения», жорсткого критика «Истории Малороссии» М. Маркевича – Й. Сенковського. Причиною критики стала велика кількість історичних, географічних, фактичних помилок Й. Сенковського, який претендував на енциклопедичність і всебічний вплив на тогочасну публіку, а також його специфічне почуття гумору, неприйнятне для М. Герсеванова. Цей виступ у жодному випадку не був обов'язковим, а скоріше показовим. Однак саме тут він сформулював власне уявлення про критерії корисності дії, головний з яких – результат. Виступаючи проти дилетантизму, він керувався дещо ідеалістичним, піднесеним розумінням обов'язку літератора перед суспільством. Як сам він беззастережно виконував військовий обов'язок – захищати інтереси Батьківщини, так і від інших вимагав подібного, від літераторів – *навчати, розвивати, боротися з недоліками*. М. Герсеванов у цій заочній полеміці постає як педант, людина широкої ерудиції, готової до публічного виступу проти авторитета. Особливого розвитку ці риси отримали у подальшій критичній творчості, предметом якої став М. Гоголь.

У підрозділі 4.2. *М.В. Гоголь під прицілом критики М.Герсеванова* висвітлено публіцистичні баталії, викликані брошурою М. Герсеванова «Гоголь пред судом обличительной литературы» (1861). На основі опублікованого листування М. Гоголя та цитат з його «Выбранных мест из переписки с друзьями» критик поставив під сумнів геніальність письменника, повчальність його спадку, педагогічні успіхи, виступив проти його ставлення до жінок, до близьких, до малої та великої батьківщини, проти карикатурних літературних образів людей та провінції загалом, які не мали нічого спільного з реальністю і тільки породжували нігілізм, що руйнував суспільство. Відчуття негативних наслідків такого роду літератури й примушували вдаватися до інвектив на адресу видатного письменника. Виступаючи не з власних, а з суспільних інтересів, у супереч тогочасним ліберально-народницьким тенденціям, М. Герсеванов прагнув захистити хоча б на папері честь і гідність держави, народу в цілому, своєї соціальної групи зокрема, повагу до жінки, її суспільної ролі, свій край, свою провінцію від несправедливого

«очернительства» і «клеветы», адже у його розумінні, обов'язком кожного, хто впливав на суспільство, повинно бути намагання зробити його кращим і, відповідно, М. Гоголь з цим не впорався. Брошура зібрала багато негативних відгуків та рецензій які значною мірою визначили історіографічну долю М. Герсеванова.

Висновки. Формування репрезентативної джерельної бази для реконструкцій біографій та інтелектуальної творчості, особливо по відношенню до героїв «другого плану», має цілий ряд проблем, пов'язаних з фрагментарністю та географічною розпорошеністю інформації. Разом з тим, евристична робота, спрямована на створення надійної інформаційної основи дисертації, надала можливість створити достатньо репрезентативне джерельне та історіографічне підґрунтя для розв'язання поставлених завдань. Це дозволило окреслити основні віхи життя та діяльності М. Герсеванова, уточнити спірні моменти, неточності у біографії, з'ясувати моральні пріоритети та особливості характеру, представити весь спектр його інтелектуальних зацікавлень, специфіку авторського стилю, погляди, позиції задля більш адекватного сприйняття загального ходу розвитку суспільної думки Росії та України 1840–1860-х рр.

Реконструкція історіографічного образу М. Герсеванова виявила контроверсійну особу з полярними оцінками авторитету, інтелекту та особистісних якостей, які в основному сформувалися ще за життя героя та були успадковані історіографічною традицією. Різноманітність оцінок була викликана, головним чином, тематикою дискусій, у контексті яких М. Герсеванов згадувався як сучасниками, так і в подальшому дослідниками.

У біографії М. Герсеванова чітко виділяються два періоди. Перший, пов'язаний з військовою службою, другий – цивільний, який відзначився активною роботою на різних виборних дворянських і земських посадах, де так само виявлялися всі чесноти та недоліки його характеру.

1840–1860-і рр. позначені стрімким розвитком публіцистики, постановкою багатьох важливих соціально-політичних, економічних та військових питань, а також суттєвим пожвавленням суспільних дискусій, які точилися й на шпальтах як столичних, так і місцевих газет і журналів. Комплексне вивчення творчого доробку М. Герсеванова дозволяє стверджувати, що інтелектуальна спадщина катеринославця дуже влучно розставила тематичні пріоритети у питаннях, що турбували тогочасне суспільство, а саме: проблеми ведення приватного господарства у різних куточках Російської імперії; загальнодержавні економічні проблеми – шляхи сполучення, використання ресурсів (від людських до природних копалин); повчальні можливості художньої літератури (у творчості Й. Сенковського та особливо М. Гоголя); специфічні відносини між провінціями та імперським центром; функціонування та реформи армії; міжнаціональні та міжнародні відносини; реформа самоврядування та ліквідація кріпацтва.

У залежності від тематики виступів виявлялися різні ідентичності М. Герсеванова – професійна, соціальна, регіональна, національна. Хоча

загалом вони не конфліктували між собою, часом створювали варіації ієрархій. Так, у питаннях вибору між загальнодержавними та місцевими інтересами катеринославський поміщик та землець переважно виходив на перший план.

Уперше предметом наукового аналізу стала військово-професійна діяльність М. Герсеванова, яка була для нього найбільш органічною. Очевидним виявився вплив професії (яка відповідала й темпераменту) на інші сфери його життя. Погляд М. Герсеванова на події та явища можна назвати дещо ідеалізованим та романтичним, він завжди намагався подолати дистанцію між ідеалом і дійсністю. Звідси – прагнення гласності, принципового вирішення актуальних суспільних проблем. Керуючись професійною етикою М. Герсеванов у публіцистичних творах довго не звертався до воєнної тематики. Але під час суспільного обговорення Кримської війни та реформування армії ідентичність військового, хоча й не була подоланою, однак поступилася ролі шукача та поборника правди.

Реформи місцевого самоврядування дали можливість М. Герсеванову проявити себе у земській роботі. Сам факт його відкритого обрання на посади гласного губерньського земства, Голови, почесного члена яскраво свідчить про високий авторитет серед регіональної спільноти. Відчуваючи наступ на права дворянства, він активно став на захист його інтересів, які розумів як органічну складову державних і суспільних. Відстоюючи важливі для всього Південного краю питання залізничного будівництва, покращення системи сполучення, відкриття банку тощо, М. Герсеванов неодноразово виступав також на засіданнях Херсонського та Одеського земств, де завжди знаходив підтримку більшості. Отже, публіцистична популярність, яка сприяла обранню на виборні посади, перетворила М. Герсеванова й на досить успішного публічного оратора.

М. Герсеванов виявився одним з найталановитіших і найактивніших представників Катеринославщини у суспільній думці Росії 1840–1860-х рр. За резонансом від висловлених позицій навряд чи хтось з катеринославців міг би з ним зрівнятися. Автор більше 120 виявлених робіт, М. Герсеванов напрочуд вірно відчував інтелектуальні та господарські запити сучасного суспільства й першим порушив цілу низку питань, які лише зароджувалися у суспільстві, але ще не сформувалися як проблема. Це і єврейське питання, і відносини метрополії з Сибіром, і цілий ряд господарських проблем, вірне прорахування військових планів лише теоретичних супротивників за декілька років до початку Кримської війни. Сміливий та відважний публіцист, М. Герсеванов не йшов за модними й домінуючими напрямками суспільної думки. Він наважувався і мав смак іти наперекір, шукати власні відповіді на нагальні суспільні проблеми. Цей катеринославець представляв собою рідкісний, якщо не унікальний, тип провінційного інтелектуала, який, на відміну від інших, свідомо відмовлявся рухатися у руслі столичної позиції, відстоюючи «сермяжну правду» провінції.

Дане дослідження показало, що чітке визначення місця М. Герсеванова як консерватора у традиційних, закріплених в історіографічних канонах, схемах напрямків суспільної думки середини ХІХ ст. (ліберали, консерватори, революціонери-демократи), виявляється не обґрунтованим, оскільки його світогляд не вкладається в одномірні схоластичні конструкції. М. Герсеванова можна віднести до аморфного, широкого середовища «прогресивних консерваторів», які у своєму реформаторському пориві намагалися утримати баланс між інтересами різних соціальних груп, держави, виступали не огульними критиками, не мрійниками, а відповідальними громадськими діячами.

Підсумком вивчення багатогранної творчості М. Герсеванова стало руйнування усталеного історіографічного міфу про бідність інтелектуального ландшафту Катеринославщини, ніби майже до кінця ХІХ ст. зосередженого лише на проблемах місцевого масштабу. Публіцистика М. Герсеванова продемонструвала широту регіональної суспільної думки, її надзвичайне проблемно-тематичне різноманіття та оригінальність.

У результаті дослідження стало можливим суттєво змінити уявлення про інтелектуальну ситуацію на Катеринославщині у середині ХІХ ст., встановити коло актуальних проблем і запитів провінційної освіченої спільноти, уточнити загальнодержавну картину господарських і суспільно-політичних дискусій досліджуваного періоду. Творча діяльність М. Герсеванова виявилась яскравою та інформативною, такою що демонструє значимість провінційної публіцистики для регіонального та загальноросійського інтелектуального середовища.

Будучи катеринославським поміщиком у третьому поколінні, М. Герсеванов став породженням реального соціального, економічного та культурного середовища Південної України – щиро турбувався про ліси, ґрунти, шкідників, торгівлю, комунікації краю, добробут населення, боротьбу з пияцтвом, моральність і здоровий спосіб життя селян. Абсолютна більшість його публіцистичних творів були викликані до життя актуальними проблемами побутування українського народу. Це надає підстави до розширення вузького герметичного кола представників української суспільної думки за рахунок подібних М. Герсеванову персонажів, у творчості яких українські етно-національні проблеми не займали центрального місця.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Грищенко К.С. «Поміщики кріпосники» Південної України як прихильники селянської емансипації: спроба подолання історіографічної традиції. *Чорноморський літопис. Науковий журнал*. Вип. 5. 2012. С. 111–121. (у співавторстві з Литвиною Т.Ф.)
2. Грищенко К.С. Театральні спостереження М.Б. Герсеванова як джерело до історії катеринославського дворянства середини ХІХ ст. *Історія і культура*

Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник. Вип. 10. 2013. С. 205–209 .

3. Грищенко К.С. Закордонні мандрівки як складова дворянської культури першої половини ХІХ ст. (на матеріалах родини Герсеванових). *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. 2013. С. 37–43.*

4. Грищенко К.С. Катеринославський літератор і петербурзька цензура у середині ХІХ ст. *Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник. Вип. 11. 2014. С. 194–197*

5. Грищенко К.С. Катеринославський родич генерала Брусилова. *Вопросы германской истории. Сборник научных трудов. 2015. Вип. 41. С. 302–315.*

6. Грищенко К.С. Карикатура в російській публіцистиці другої половини ХІХ ст.: за матеріалами М.Б. Герсеванова. *Universum Historiae et Archeologiae. 2019. № 2 (27). С. 198–204.*

Публікації у зарубіжних періодичних спеціалізованих виданнях:

7. Грищенко К.С. Й.І. Сенковський та його творчість в оцінках катеринославського публіциста М.Б. Герсеванова. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) №7 (59). 2020. С. 4–9. (Польща).*

Наукові праці апробаційного характеру:

8. Грищенко К.С. Губернське місто Х і повітове місто N у 1857 та 186 рр., або чому радіти дворянину в Херсоні та Новомосковську (матеріали до історії міст Півдня України). *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. Збірник наукових праць. Вип. 11. 2012/2013. С. 39–45.*

9. Грищенко К.С. Штрихи к историографическому образу екатеринославского публициста середины ХІХ века Н.Б. Герсеванова (этические проблемы героя и его исследователей). *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Професійна етика історика у міждисциплінарному просторі. Міжвузівський збірник наукових праць. 2014. С. 72–87.*

10. Грищенко Е.С. Литературная критика в публицистике екатеринославского дворянина Н.Б. Герсеванова. *Вестник Омского университета. Сер. Исторические науки. 2015. № 1(5). С. 12–18.*

АНОТАЦІЯ

Грищенко К.С. «Катеринославський дворянин М.Б. Герсеванов і суспільна думка 40–60-х рр. ХІХ століття». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню публіцистичної діяльності М.Б. Герсеванова у контексті історії суспільної думки середини ХІХ ст.

На основі репрезентативного кола джерел та масиву літератури у дисертації відтворено історіографічний образ катеринославського автора, його особистісні та професійні риси. Кардинальне розширення бібліографії творів

М.Б. Герсеванова дозволило суттєво змінити уявлення про інтелектуальну ситуацію на Катеринославщині у середині ХІХ ст., встановити коло актуальних проблем та запитів провінційної освіченої спільноти, уточнити загальнодержавну картину господарських та суспільно-політичних дискусій досліджуваного періоду. Творчість і діяльність М.Б. Герсеванова виявилась яскравою та інформативною, такою що демонструє значимість провінційної публіцистики для регіонального та загальноросійського інтелектуального середовища.

Ключові слова: М. Герсеванов, суспільна думка, загальноросійське інтелектуальне середовище, Кримська війна, ліквідація кріпацтва, земське самоврядування, єврейське питання, Гоголь, Сенковський, антиалкогольна публіцистика, карикатури, травелоги, Південна Україна, Катеринославщина.

АННОТАЦИЯ

Грищенко Е.С. Екатеринославский публицист Н.Б. Герсеванов и общественная мысль 40–60-х гг. ХІХ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. – Днепро, 2021.

Диссертация посвящена исследованию публицистической деятельности Н.Б. Герсеванова в контексте истории общественной мысли середины ХІХ в.

На основе репрезентативного массива источников и литературы в диссертации реконструирован историографический образ екатеринославского автора, его личностные и профессиональные черты. Существенное расширение библиографии произведений Н.Б. Герсеванова позволило обогатить представления об интеллектуальной ситуации на Екатеринославщине в середине ХІХ в., определить круг актуальных проблем и запросов провинциальной образованной публики, уточнить общегосударственную картину хозяйственных и общественно-политических дискуссий исследуемого периода. Творчество и деятельность Н.Б. Герсеванова оказалась яркой и информативной, демонстрирующей значимость провинциальной публіцистики для региональной и общероссийской интеллектуальной среды.

Ключевые слова: Н.Б. Герсеванов, общественная мысль, общероссийская интеллектуальная среда, Крымская война, отмена крепостного права, земское самоуправление, еврейский вопрос, Гоголь, Сенковський, антиалкогольная публіцистика, карикатуры, травелоги, Южная Украина, Екатеринославщина.

SUMMARY

Hryshchenko K. S. Katerinoslav publicist M. Gersevanov and public thought in 40–60's of the XIX century. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 07.00.01 – history of Ukraine – Oles Honchar Dnipro National University, 2021.

The dissertation is devoted to the research of publicistic activity of M. Gersevanov in the context of the history of public thought in the mid-nineteenth century.

On the basis of a representative range of sources and an array of literature in the dissertation the historiographical image of the Katerinoslav author, his personal and professional features are reproduced. A radical expansion of the bibliography of works by M. Gersevanov allowed to change significantly the perception of the intellectual situation in Katerinoslav in the middle of the XIX century, to establish the range of current problems and demands of the provincial educated community, to clarify the national picture of economic and socio-political discussions of the period. Publicist activity of M. Gersevanova turned out to be bright and informative, demonstrating the importance of provincial journalism for the regional and all-Russian intellectual environment.

A comprehensive study of Gersevanov's creative work suggests that his intellectual heritage aptly identified thematic priorities in matters of concern to society at the time, namely: the problems of private economy in different parts of the empire; national economic problems - ways of communication, use of human and natural resources; instructive possibilities of fiction; specific relations between the provinces and the imperial center; functioning and reform of the army; interethnic and international relations; the abolition of serfdom and the reform of self-government.

Depending on the subject, different identities of Gersevanov were revealed - professional, social, regional, national. Although they did not conflict with each other in general, they sometimes created variations of hierarchies. Thus, in matters of choosing between national and local interests, the Katerinoslav landowner and landowners came to the fore.

For the first time in the study, the military-professional activity of Gersevanov, which was the most organic for him, became the subject of scientific analysis. The influence of the profession (which, moreover, corresponded to temperament) on other spheres of his life became obvious. Gersevanov's view of events and phenomena can be called somewhat idealized and romantic, he always tried to overcome the distance between ideal and reality. Hence - the desire for publicity, a fundamental solution to pressing social problems. Guided by professional ethics, Gersevanov in journalistic works for a long time bypassed the military theme. But in the public discussion of the Crimean War and the reform of the army, the identity of the military, although not overcome, nevertheless gave way to the role of seeker and advocate of truth.

The self-government reforms gave Gersevanov the opportunity to prove himself in the zemstvo work, which was widely reflected in the dissertation. The very fact of his open election to the positions of the public provincial zemstvo, the Chairman, an honorary member, clearly testifies to the high authority of our hero among the regional community. Sensing an attack on the rights of the nobility, Gersevanov actively defended his interests, which he understood as an organic component of state and public. Defending important issues for the entire Southern region of railway construction and improvement of the communication system, opening a bank, etc., Gersevanov repeatedly spoke at meetings of the Kherson and Odessa zemstvos, where he always found the support of the majority. Thus, the journalistic popularity that contributed to his election to elective positions turned Gersevanov into a rather successful public speaker.

The study showed that a clear definition of the place of Gersevanov as a conservative in the traditional, enshrined in historiographical canons, schemes of public opinion in the mid-nineteenth century (liberals, conservatives, revolutionary democrats), is not justified, because his worldview does not fit into one-dimensional scholastic constructions. Gersevanov can be attributed to the amorphous, broad environment of “progressive conservatives” who in their reformist impulse tried to maintain a balance between the interests of different social groups, the state, acting not general critics, not dreamers, but responsible public figures.

The result of studying the multifaceted work of Gersevanov was the destruction of the established historiographical myth of the poverty of the intellectual landscape of Katerinoslav, as if almost to the end of the nineteenth century. focused only on local issues. Gersevanov's publicism demonstrated the breadth of regional public opinion, its extraordinary problem-thematic diversity and originality.

Key words: M. Gersevanov, public thought, all-Russian intellectual environment, Crimean War, abolition of serfdom, zemstvo self-government, Jewish question, Gogol, Senkovsky, anti-alcohol publicism, caricatures, travelogues, Southern Ukraine, Katerinoslav province.

Підписано до друку 12.03.2021. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк. цифровий. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 примірників. Зам. № 1989